

ҲУДУДИЙ ТАҲЛИЛ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ БАШОРАТ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Абдураззаков Диёрбек

Иқтисодиёт ёналиши 3-курс талабаси.

Илмий раҳбар: Эгамбердиев Хумоюн

*Иқтисодиёт факултети Иқтисодиёт кафедраси
(PhD) дотсент. Алфраганус Университий*

Аннотация. Ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишнинг контсептуал асослари ва қишлоқ хўжалиги соҳаларини ривожлантиришни башорат қилиш усуллари, бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида прогноз қилиш кўрсаткичи ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, иқтисодий ислохотлар, минтақа, бозор иқтисодиёти, прогноз кўрсаткичи.

Аннотация. Разработаны концептуальные основы стратегии развития и методы прогнозирования развития отраслей АПК, показатель прогнозирования в условиях формирования и развития рыночных отношений.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономические реформы, регион, рыночная экономика, прогнозный показатель.

Abstract. The conceptual foundations of the development strategy and methods of forecasting the development of agricultural industries, the indicator of forecasting in the conditions of the formation and development of market relations are developed.

Keywords: agriculture, economic reforms, region, market economy, forecast indicator.

Қишлоқ хўжалиги – Ўзбекистон иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бири бўлиб, шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги иқтисодиётнинг энг кўп бошқариладиган тармоқларидан бири ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги сектори ислохотга муҳтож бўлиб қолмоқда. Ўзбекистон икки йил давомида тизимли иқтисодий ислохотлар курсини аниқлаган бўлсада, қишлоқ хўжалигида деярли ўзгариш йўқ Республикамизнинг деярли барча ҳудудларида айниқса қишлоқ жойларида ҳали ҳам экология ва тез ўсиб боровчи меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш борасида долзарб масалалар мавжуд.

Ишлаб чиқарувчи кучларнинг жойлашишини тартибга солишнинг иқтисодий усуллари ва устувор ҳудудларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ички захиралар ва минтақаларнинг иқтисодий ўсишни таъминлаш имкониятлари жалб қилинмайди.

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш дастурининг асосий вазифаси ҳудудий бошқарув тизимини қайта қуриш, унинг ҳудудларни комплекс ва ижтимоий ривожланишига таъсирини кучайтиришдан иборат.

Ҳозирги кундаги асосий вазифа республика ишлаб чиқарувчи кучларининг ривожланиши ва жойлаштиришдаги салбий оқибатларни камайтириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва шу асосда аҳоли турмуш даражасини кўтариш зарур.

Ҳудудий номутаносибликларни бартараф этишда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳарлар, туманлар иқтисодиёти ва ижтимоий соҳасини кўтариш муҳим аҳамиятга эга.

Шунга мувофиқ республикада самарали минтақавий сиёсат олиб борилиши керак, бу мустақил минтақавий бошқарув учун иқтисодий шароитларни тенглаштириш ва бошқарувни марказсизлаштиришга ёрдам беради.

Ўзбекистонда минтақавий иқтисодий сиёсат иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш вазифалари ва устувор йўналишларида шаклланган ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг пировард мақсадларига эришиш учун ҳудудий ресурслардан, шароит ва омиллардан тўлиқ фойдаланишни таъминлашга йўналтирилган бўлиши керак.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида минтақавий сиёсатни шакллантиришнинг энг муҳим механизми республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг функциялари, мақоми ва вазифаларини аниқ белгилаб берувчи қабул қилинган тегишли қонунчилик ҳужжатлари ҳисобланади.

Иқтисодий ислоҳотларнинг асосий мақсади қишлоқ хўжалиги корхоналари ва уларнинг таркибий бўғинлари мустақиллигини ривожлантириш, шунингдек, товар ишлаб чиқарувчисини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш асосида мувозанатли ва арзон маҳсулот бозорини шакллантириш (истеъмолчиларнинг тўлов қобилиятини ҳисобга олган ҳолда)дан иборатдир.

Ушбу мақсад ислоҳотнинг моҳиятини тавсифлаш учун мўлжалланган энг муҳим вазифаларни аниқлашга имкон беради.

Бизнинг фикримизча, уларга қуйидаги вазифаларни киритиш мумкин:

- самарали тижорат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг мувозанатли ишлаши учун шароит яратиш;
- мулкчилик ва бошқарувнинг хилма-хил турларини шакллантириш;
- ўзини ўзи бошқариш усулларини ишлаб чиқиш;
- ҳар хил турдаги товар ишлаб чиқарувчиларнинг ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва олинган даромадларга тўлиқ эгаллик ҳуқуқларини шакллантириш;

- озиқ-овқат маҳсулотларига мослашувчан талабни таъминлашга имкон берадиган ривожланган озиқ-овқат инфратузилмаси ва озиқ-овқат бозорларини яратиш;

- ишлаб чиқариш воситалари ва хизматлар учун қулай бозорни шакллантириш, қишлоқ хўжалиги корхоналарини ресурслар билан таъминлашни яхшилаш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

- тармоқлараро ва минтақалараро, маҳсулот алмашинувининг эквивалентлигига эришиш;

- агросаноат комплексининг турли соҳаларига инвестициялар ҳажмини кўпайтириш учун шароит яратиш;

- ишлаб чиқарувчиларнинг истеъмолчилар талабига жавобини кучайтириш;

- қишлоқ хўжалигининг мақсадига мувофиқ давлат протекционизмининг таъминлаш, қишлоқ хўжалиги иқтисодиётига ҳуқуқий ва иқтисодий аралашув;

- ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, самарали ва сифатли ишларни рағбатлантириш имкониятларини кенгайтириш;

- товар-пул муносабатларининг самарали ишлаши учун шароит яратиш, корхоналарнинг молиявий мустақиллигини мустаҳкамлаш;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг илмий асосларини мустаҳкамлаш.

Келгусида республика қишлоқ хўжалиги ва агросаноат комплексининг қайта ишлаш саноати тармоғини ривожлантиришнинг концептуал асосларини ишлаб чиқиш, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида республикани ривожлантиришнинг умумий концепцияси асосида агросаноат мажмуасини ривожлантириш вазифалари белгиланади [1].

Бунга қуйидагилар киради:

- республикада қишлоқ хўжалиги ривожланиш тенденцияларини хўжалик тоифалари (коллектив сектор, деҳқонлар, фермер хўжаликлари, аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари), озиқ-овқат, - ун ва дон маҳсулотлари саноати тармоқлари, вазирликлар ва идоралар бўйича таҳлил қилиш;

- республиканинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва хом ашёга бўлган эҳтиёжини баҳолаш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқариш ресурсларини, қайта ишлаш саноатининг ишлаб чиқариш қувватларини (ер ва сув ресурслари, меҳнат ресурслари, хом ашё, ишлаб чиқариш қуввати ва бошқалар) баҳолаш;

- ер ва аграр ислохотларни ҳисобга олган ҳолда қайта ишлаш корхоналарининг республика ҳудудида жойлашганлиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини жойлаштириш ва ихтисослаштириш;

- илмий-техник тараққийётнинг башорати ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва уни қайта ишлаш маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг истиқболли, сифат кўрсаткичлари ва технологияларини аниқлаш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш (қайта ишлаш) балансларини тузиш;

- агросаноат мажмуаси маҳсулотларининг экспорти ва импортини аниқлаш.

Илмий-техника тараққийётининг қишлоқ хўжалиги тармоқларини ривожлантириш ва жойлаштиришга бўлган таъсири ўрганилади. Янги ишлаб чиқариш технологиясидан фойдаланган ҳолда маҳсулот ҳажми ошди.

“Ақлли” қишлоқ хўжалиги, ҳосилдорликни ва чорвачилик маҳсулдорлигини сезиларли даражада оширади, харажатлар ва ишлаб чиқариш харажатларини камайтиради. Ушбу соҳанинг дунёда жадал ривожланиши Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “Тараққийётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда.

Суғориладиган майдонлардаги меҳнат, ер ва яйлов ресурслари баҳоланади. Ўғитлар ва бошқа кимёвий маҳсулотларга бўлган эҳтиёж, уларнинг бозордаги нархи ва улардан фойдаланганда кутилаётган самарадорликни ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари нархлари индексларининг ўзгариши ҳисобга олинади. Қишлоқ хўжалиги тармоқларини ҳудудлар бўйича тақсимлаш тупроқ-иклим шароити, ишлаб чиқаришни ихтисослашиши, мулк шакллариининг ўзгариши, кўп сонли деҳқон ва фермер хўжаликларининг яратилишини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Келгусида қишлоқ хўжалиги тармоқларини ривожлантириш прогнозини ишлаб чиқишда уларни коллектив секторда: фермер хўжалигида, деҳқон хўжалигида ва шахсий ёрдамчи хўжаликларидида ривожлантириш параметрлари аниқланади.

Деҳқончиликда суғориладиган ва лалми ерларда асосий қишлоқ хўжалик экинларининг майдонлари, ҳосилдорлиги ва ялпи ҳосили аниқланади.

Чорвачиликда барча турдаги чорва моллари ва паррандалар сони, унинг маҳсулдорлиги ва ишлаб чиқарилиши прогноз қилинади.

Қишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти таққосланадиган ва жорий нархларда деҳқончилик тоифалари бўйича ўсимлик ва чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун ҳисобланади.

Мавжуд ҳолатни ўрганиш агросаноат мажмуасининг ҳозирги ривожланиш даражаси ва жойлашишини баҳолашни, якуний ва оралиқ маҳсулот ҳажмларини, динамикасини ва тузилишини, капитал қўйилмалар ва асосий фондларнинг динамикасини, ишчилар сони ва таркибининг ўсишини ва бошқа кўрсаткичларни таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Агросаноат мажмуасининг рационал ихтисослашуви ва концентрацияси асосида ишлаб чиқаришнинг худудий-тармоқ таркибидаги силжишлар таҳлил қилинади, ишлаб чиқариш ва истеъмолдаги самарали ўзгаришлар, минтақанинг озик-овқатга бўлган эҳтиёжини ўз-ўзини таъминлаш ва минтақалараро алмашинув орқали қондириш барқарорлиги масалалари аниқланади.

Шу билан бирга, иқлим ва иқтисодий шароитдаги минтақавий фарқлар аниқ минтақаларга хос бўлган илмий-техник тараққиёт чораларини амалга ошириш зарурлигини белгилайди.

Минтақавий агросаноат мажмуасининг бошланғич даражасини таҳлил қилиш, объектив равишда ишлайдиган тенденцияларни аниқлаш, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техник ривожланиш муаммолари шароитларини аниқлаш асосида минтақавий агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик гипотезаси ишлаб чиқилган.

Ривожланиш концепцияси - бу мураккаб илмий ҳужжат бўлиб, унда минтақавий агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари гипотезаси ниҳоятда ихчам шаклда келтирилган.

Илмий-техник тараққиётга асосланган прогноз даврида унинг таркибий қисмлари қуйидагилардир:

- иқтисодиётнинг минтақавий агросаноат мажмуасининг якуний маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини энг муҳим гуруҳлар бўйича аниқлаш, шунингдек ундан фойдаланиш йўналишлари;

- ресурс чекловларини ҳисобга олган ҳолда, унга бўлган эҳтиёжларнинг тузилишини ҳисобга олган ҳолда якуний маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг муқобил вариантларини шакллантириш;

- энг кам харажат билан ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг ечимига энг мос келадиган вариантни танлаш.

Шу билан бирга, барча минтақалар учун умумий бўлган ресурс чекловлари ҳозирги вақтда молиявий ресурслар ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш талабларининг кучайиши бўлиб, республика шароитида сув ресурсларининг етишмаслиги муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ер-сув ресурслари ва меҳнат ресурслари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш балансининг ҳисоб-китоблари иқтисодий муомалага жалб қилинган ишлаб чиқариш ресурслари ҳажми ва улардан

фойдаланиш самарадорлигини ошириш истиқболлари асосида турли хил вариантларни олиш имконини беради.

Истеъмол ресурсларини кенгайтиришнинг қуйи чегарасини баҳолаш асосида, қоида тариқасида, ресурсларни етказиб беришдаги мавжуд тенденцияларни экстраполяция қилиш ва илмий-техник тараққиёт самарадорлиги асосида вариантлар минимал даражада кўриб чиқилиши мумкин [2].

Максимал вариант мақсадли ёндашув асосида қурилган бўлиб, мақсадли ривожланиш кўрсаткичларига эришишни таъминлайдиган ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг маълум даражасини назарда тутати.

Шу билан бирга, истеъмолчиларга нисбатан унинг позицияси, ҳатто озиқ-овқат мажмуасининг бошқа қисмларини монополиядан чиқариш содир бўлса ҳам, заиф бўлади.

Қишлоқ хўжалигида кооператив корхоналарнинг (ширкат хўжаликлари) бозор муносабатларига мослаштирилмаган, чунки давлат харидлари, ресурсларни етказиб бериш ва бошқаларга йўналтирилган.

Шунинг учун аграр ислохотнинг вазифаларидан бири мустақил ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг ўзаро таъсирининг бозор механизмларига асосланган бозор муҳитини яратишдир [3].

Янги ишлаб чиқариш таркибини шакллантиришнинг асосий йўналиши давлат қишлоқ хўжалиги корхоналари мулкни хусусийлаштириш жараёнлари, шунингдек, агросаноат мажмуасининг харид қилиш, қайта ишлаш ва хизмат кўрсатиш соҳалари ҳисобланади.

Ушбу ўзгариш учун зарур ҳуқуқий асос мавжуд.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги тизимида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш механизми учун меъёрий-ҳуқуқий база бир қатор қонун ҳужжатларида белгиланган.

Улар давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш схемаларини қонуний равишда тасдиқладилар, унга кўра давлатни мол-мулкка эгаллик қилиш функциясидан озод қилиш қисман бепул, қисман ҳақ эвазига амалга оширилади, шу билан бирга бир вақтнинг ўзида давлат тасарруфида бўлган мулкни бошқариш бозорга ўтказилади.

Иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалиги соҳасида қайта ташкил этиш ва қайта қуриш қуйидаги йўналишларда давом этади:

- кооперация аъзолари ишлаб чиқариш воситалари ва ишлаб чиқарилган маҳсулотлар эгалари бўлган кооперациянинг бошланғич характеридаги ширкатларни ривожлантириш, ҳар бир аъзонинг умумий мулкдаги улушини аниқлаш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналарини мулкни жамоага текинга бериш билан фермер хўжалиқларига, акциядорлик жамиятларига ва бошқарувнинг бошқа шаклларига айлантириш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, авваламбор, ишлаб чиқаришнинг ихтисослашувини, шунингдек, хўжалик ичидаги ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш инфратузилмаларини ягона бутун мажмуа сифатида сақлашга, лекин фермер хўжалиқлари таркибида мавжуд бўлган таркибий бўлинмалар ўртасидаги хўжалик ичидаги муносабатларнинг тубдан ўзгариши шарти билан сақланиши керак [4];

- деҳқон ва хусусий фермер хўжалиқларини ривожлантириш ва уларнинг асосида уюшма, деҳқон, ижара, кооператив, хусусий ва бошқа бошқарув шаклларида кўп тузилма фермер хўжалиқларини яратиш;

- боғ ва узумзорларнинг кичик, самарасиз участкаларини барча асосий воситалар билан ўтказиш, кейинчалик эрни узоқ муддатли ижарага бериш билан бериш;

- ижтимоий объектларни, ёрдамчи тармоқлар ва савдоларни хусусийлаштиришни яқунлаш; ширкатлар, кооперативлар ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарига тегишли.

Зеро, ишлаб чиқариш таркибини мустақил шакллантиришда турли даражадаги бозорларнинг эҳтиёжларини қондиришда турли хил бошқарув шаклларига эга бўлган корхоналар ва фермер хўжалиқларининг иштирок этиш механизмини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга.

Бозор механизмларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг тузилиши ва самарадорлигига таъсирини кучайтириш учун мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаш керак [5]:

- ишлаб чиқарувчиларга маҳсулотларни тўлиқ тасарруф этиш ва уларни сотиш каналларини танлаш ҳуқуқини бериш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энг муҳим турлари (пахта, ғалла) учун ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш нархининг минимал даражасини белгилаш, бу харажатларнинг реал кўтарилиши ва инфляция даражасини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади;

- молиявий барқарорлаштириш яқинлашганда, ҳукумат агросаноат мажмуасини қайта тузилишини рағбатлантириш бўйича танланган сиёсатни олиб бориши керак (молиявий буюртма, давлат буюртмаларини бажариш мажбуриятини олган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини моддий-техника ресурслари ва бошқа воситалар билан таъминлаш асосида).

- минтақавий агросаноат ишлаб чиқаришни ўрганишда ихтисослашув масаласи алоҳида ўрин тутди.

Ушбу кўрсаткични аниқлаш учун қишлоқ хўжалигининг алоҳида тармоқларининг солиштирма вазнига асосланиб, ихтисослашув даражасининг ўртача оғирлик даражасини аниқлаш таклиф этилади:

$$\tilde{P} = \frac{\sum_i y_i P_i}{100}$$

бу ерда y - ялли маҳсулот таркибидаги i -чи саноатнинг улуши:

P - йи бўйича саноатнинг даражаси (тартиб рақами).

Структуравий ўзгаришлар туфайли юзага келадиган ўсиб борувчи кўрсаткичларни ўлчаш нисбий таркибий ўзгаришларни аниқлаш учун индекс усулидан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

$$\Delta K = \sum \left(\frac{F_2}{F_1} - 1 \right) \times F_1$$

Қаерда $\frac{F_2}{F_1}$ - жорий даврда бутуннинг алоҳида қисмларининг солиштирма

оғирликларининг базавий кўрсаткичга нисбатан нисбати.

Нисбатан структуравий силжиш коэффициенти базис даврига нисбатан солиштирма фоизларни (солиштирма оғирликлари 100% деб олинади), бутун қисмларнинг ўртача солиштирма оғирлиги ўзгарганлигини аниқлашга имкон беради.

Шундай қилиб, биз таклиф қилган ривожланишни прогноз қилиш кўрсаткичларидан фойдаланиш ишлаб чиқаришнинг барча омилларидан яхлит ва ўзаро боғлиқ фойдаланишни назарда тутуди, шунингдек агросаноат ишлаб чиқариш самарадорлигига таркибий ўзгаришларнинг таъсир даражасини аниқроқ ва аниқроқ аниқлашга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гаджиев Ю.А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития // Экономика региона, выпуск 2-й, 2009 г., с.45-62;
2. Ганиев Б., Ахмедов Т. Актуальность региональной политики в Республике Узбекистан. Экономическое обозрение. № 1, 2005, -С.30.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. Теория сельскохозяйственного стандарта. М.: Высшая школа экономика. 2000. С.31.
4. Солиев А., Назаров М., Курбонов Ш. Ўзбекистон ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. – Т.: «MUMTOZ SO'Z», 2010.
5. Эгамбердиев Ф.Т. Минтақалар рақобатдошлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. – Тошкент: 2018